

■ ■ ■ ÖTVENHATOS MAGYAR MENEKÜLTEK ■

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően elindult menekülthullám nemcsak magyar szempontból érdekes és fontos, hanem nemzetközi szempontból is meghatározó volt. A több mint 200 000, hazáját rövid időn belül, mindössze néhány hónap alatt elhagyó magyar állampolgár megjelenése a befogadó országokat is felkészületlenül érte. Nemcsak az országgal határos, menedéket nyújtani tudó két országra (Ausztria és Jugoszlávia) érvényes ez a megállapítás, hanem a többi, elsősorban nyugati állam esetében is igaz. A menekültkérdéssel foglalkozó nemzetközi szervezet az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) létezésében is fordulópontot jelentett a magyar menekültek ilyen nagyszámú hirtelen megjelenése. Mivel a Jugoszláviaiba érkező 56-os menekültek fogadása, ellátása és továbbutaztatása esetében meghatározó volt az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának szerepe és jelenléte, indokoltnak tartjuk, hogy a röviden foglalkozzunk ezzel a kérdéssel is.

AZ ENSZ SEGÉLYEZÉSI ÉS MENEKÜLTÜGYI POLITIKÁJA 1956-IG

A második világháború folyamán, 1943-ban jött létre az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala, ismertebb nevén az UNRRA. A háború utolsó időszakában ez a szervezet elsősorban a hajléktalanná vált személyek segélyezésével foglalkozott. Legnagyobb teljesítménye a nagy világégés befejezése utáni hónapokra datálódik. Ugyanis 1945 májusa és szeptemberre között több mint hétmillió embert sikerült hazatelepítenie.

Az alapítók az UNRRA-t átmeneti szerveződésnek tekintették, a szövetséges hatalmak irányítása alatt állt, s jellemző volt rá az emberi jogok figyelembevételének hiánya. Hamarosan az UNRRA a hidegháborús felek közti szembenállás eszköze lett, aminek következményeképpen az Amerikai Egyesült Államok kormánya, mert más menekültügyi szervezet létrehozását szorgalmazta, megtagadta az UNRRA 1947-es pénzügyi támogatását, s mivel ők adták a működéshez szükséges pénzkeret 70%-át, így az gyakorlatilag megszűnt létezni.⁶⁴

1947 júliusában az USA és szövetségesei kezdeményezésére megszületett a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (IRO), amely három évre szóló, kizárólagos mandátumot kapott az európai menekültek hazatelepítése ügyében.⁶⁵ Az ENSZ Közgyűlésén az új humanitárius szervezet alapítóokmányába belekerült többek között az is, hogy

⁶⁴ Šunjić: i. m.

⁶⁵ Uo.

„nem lehet (megalapozott ok miatt tiltakozó) menekültet vagy ott-hontalanná vált személyt származási országába való visszatérésre kényszeríteni”.⁶⁶ Ez viszont mindenképpen előrelépést jelentett a menekültek jogainak terén.

Az IRO megalakulását követően, szinte azonnal kiújult a Kelet-Nyugat ellentét. A Szovjetunió azzal vádolta az IRO-t, hogy gyors és olcsó munkaerőforrást szolgáltat a nyugati gazdaság számára, és menedéket nyújt a nemzetközi békét fenyegető, felforgató csoportoknak.⁶⁷ Az olcsó munkaerőforrást illetően volt némi igazság a tiltakozásban, hiszen az 56-ban Jugoszláviába menekült magyar állampolgárok között is elsősorban foglalkozás szerinti szempontok alapján válogattak a nyugati országok diplomatái, s adtak menedékjogot és letelepedési lehetőséget nekik.

Mindenesetre a nagyhatalmak közötti áthidalhatatlan ellentétek következtében 1951 februárjában az IRO is megszűnt.

Új menekültügyi szervezetre volt tehát szükség. A Szovjetunió és csatlósai, de Jugoszlávia is, a menekültügyi kérdéseket belügynek tekintette, s minden ezzel kapcsolatos ülést bojkottált az ENSZ-ben. Ennek ellenére a Közgyűlés (36 igen, 5 nem szavazattal és 11 tartózkodással) 1951. januári hatállyal létrehozta a Menekültügyi Főbiztosságot (UNHCR). Ez a szervezet a kezdettől fogva pénzühiánnyal küszködött (első költségvetése mindössze 300 000 dollár volt), s hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a szervezet sem tudja majd véglegesen megoldani az európai menekültkérdést. A magyar forradalom leverését követően pedig az is bebizonyosodott, hogy az európai menekültprobléma nem oldható meg örökre. Addig a második világháborús menekültek helyzetének megoldásával foglalkozott mindhárom erre a célra létrehozott ENSZ-szervezet, 56 novembere után pedig szembesülni kellett a világháború utáni első európai menekülthullámmal.

A MAGYAR MENEKÜLTEK JUGOSZLÁVIÁBAN, ÉS HATÁSUK AZ ENSZ MENEKÜLTÜGYI FŐBIZTOSSÁGÁRA

A magyarországi menekültek új kihívások elé állították az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát, és alapjaiban változtatták meg a szervezet működését, mindez átalakította annak pénzügyi alapjait és jellegét, de újrafogalmazta mandátumát is.⁶⁸

66 Uo.

67 Uo.

68 Uo.

Az első néhány ezer menekült már a forradalom idején megérkezett Ausztriába és Jugoszláviába. Ausztriában példátlan nemzeti összefogás jött létre a magyar menekültek helyzetének segítésére, ennek céljából létrehozták a Nemzeti Bizottságot, amely önkéntesekkel, az egyházakkal és a Vöröskereszttel együtt tevékenykedett.

Jugoszláviába ebben az időszakban inkább a magyar rezsim hívei, kiszolgálói menekültek, főleg a hadsereg és az ÁVH emberei. Kuti Jenő, Magyarország ideiglenes belgrádi ügyvivője Barity Miklós társaságában november 3-án találkozott Filip Babićtyal a Külügyi Államtitkárság politikai főosztályának vezetőjével, aki közölte velük, hogy tudomása van a Magyarországról érkező menekültekről, akik között legtöbbször az ÁVH-s katonák, munkások, parasztok és nagy százalékuk az MDP tagjai. Azonban pontos számadatokkal nem tudott szolgálni.

Mielőtt Kádár János vezette magyar vezetőségnek, hathatós szovjet katonai segítséggel sikerült volna teljesen megakadályozni a nyugati és a déli határon való kijutást az országból, már több mint 200 000 menekült hagyta el Magyarországot.

Mindkét befogadó ország, de főleg Jugoszlávia, kényes politikai és pénzügyi helyzetbe került. Jugoszlávia, habár kommunista állam volt, 1948-ban szakított a sztálini Szovjetunióval, és az elmúlt hónapokban bekövetkezett enyhülés ellenére a terror elől menekülő magyar állampolgárok befogadásával jókora kockázatot vállalt, mivel Moszkvában ezt könnyen provokációként értékelhették volna.

A belgrádi vezetőségnek sem volt más választása, mint pénzügyi és logisztikai segítséget kérni az UNHCR-től. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága már november elején felajánlotta segítségét Jugoszláviának, amit a belgrádi kormány némi hezitálás után fogadott csak el. A következő év januárjától a Menekültügyi Főbiztosság más nemzetközi humanitárius szervezetekkel közösen segítette a menekültek nyugat-európai országokban való elhelyezésében, s aktív szerepet játszott a jugoszlávoknak egyre kellemetlenebbé váló ügy lezárásában.⁶⁹ Ebben nagy szerepe volt August Lindt svájci újságíró-diplomatának, akit decemberben neveztek ki az ENSZ menekültügyi főbiztosává.⁷⁰

1956. december 24-én Jože Brilej, Jugoszlávia ENSZ-delagátusa táviratban kéri kormánya külügyi államtitkárságát, hogy közöljenek vele a menekültekről számadatokat, valamint azt, hogy mennyi pénzt kérjenek a főbiztosságtól eltartásukra, ugyanis 28-án találkozik a

69 Kovačević: i. m. 100.

70 Šunjic: i. m.

főmegbízottal.⁷¹ Az államtitkárság két nap múlva titkos táviratban közölte Brilejjelel, hogy azon a napon 1227 magyar menekült tartózkodott az országban, ezenfelül addig 132 személyt repatriáltak, 29-en pedig Nyugatra távoztak. Továbbá kérték a főmegbízottat, hogy korábbi ajánlata alapján lépjen közbe a nyugati államok kormányainál, hogy adjanak a menekültek számára a vízumot. A legrövidebb időn belül a külföldi nagykövetségeknek átadnak egy 500 névből álló listát azokról, akik közölték, hogy másik országba kívánnak távozni. Az államtitkárság közölte, hogy leginkább a pénzsegélyben lennének érdekeltek, hogy fedezni tudják a menekültek ellátási, repatriálási és áttelepítési költségeit. Addig erre a célra 30 millió dinárt költöttek, s egy menekült napi ellátása 3 dollárt tett ki.⁷²

Jugoszlávia ENSZ-delegátusa 28-án arról értesíti kormányát, hogy a főmegbízott kész az együttműködésre, s úgy véli, van lehetőség a kiadások fedezésére, valamint hogy a legrövidebb időn belül Belgrádba küldi képviselőjét, akivel tárgyalni lehet a vízumkérdésről és a költségekről.⁷³

A jugoszláv vezetés tehát 1956. december végén döntött úgy, hogy segítséget kér az UNHCR-től. Ez a döntés már magában történelmi esemény volt, hiszen ez volt az első eset, hogy a főbiztosság kommunista országgal működött együtt.⁷⁴

Ettől kezdve a jugoszláv kormány az UNHCR közvetítésével tárgyalta a potenciális befogadó országokkal a magyar menekültek áttelepítéséről. Végül August Lindt menekültügyi főbiztosnak a kezdeti részsikerek után csaknem hat hónapi erőfeszítés árán sikerült áttörést elérnie⁷⁵, s 1957 májusától már folyamatos volt a magyar menekültek harmadik országba való távozása.

Noha senki sem kérdőjelezte meg a főbiztosság fontosságát a magyar menekültáradat kezelésében, mégis jogi probléma merült fel, amelyet maga a szervezet alapokmánya idézett elő. Ugyanis a szövegezés szerint az 1951. január 1-je előtt bekövetkezett események következtében „menekültté vált” személyekre volt alkalmazható. Azonban sikerült jogi magyarázatot, megoldást találni a problémá-

71 Top Secret 1956–1959, 83.

72 Uo. 84–85.

73 Uo. 85.

74 Ennek következtében széles körben elismerték a szervezet pártatlan, politikamentes, humanitárius jellegét.

75 Šunjić: i. m.

ra. Okot találtak arra⁷⁶, hogy az „1951. január 1-je előtt megtörtént események” kifejezést „területi vagy lényeges politikai változásokat is magukban foglaló, nagyobb jelentőségű történésekre”⁷⁷ módosítsák. Nem volt nehéz tehát az 1956 októberi magyarországi eseményeket és az utána bekövetkezett menekültáradatot a korábbi politikai változások következményeként kezelni.⁷⁸ Ez a jogi érvelés az UNHCR számára teljes mértékben lehetővé tette a magyar menekültekkel való törődést.

Megállapítható, hogy az 1956-os magyarországi történések hatására az UNHCR megkezdte átalakulását, és egy modern nemzetközi humanitárius szervezetté vált.

A MENEKÜLTKÉRDÉS ÉS A JUGOSZLÁV-MAGYAR VEGYES BIZOTTSÁGOK MUNKÁJA

A Jugoszláviába menekült magyarok helyzete jóval bonyolultabb volt azokénál, akik Ausztriába távoztak. Ugyanis a jugoszláv vezetés nem szívesen tartotta saját területén őket. Jelenlétük egyrészt problémát, elsősorban politikai problémát jelentett a Szovjetunióval és annak csatlós országaival való viszony alakulásában. Másrészt Titóék tartottak attól, hogy a magyar forradalomban kialakult kommunistaellenes hangulat és az ott beindult demokratizálódási folyamatok átcsaphatnak (akár a menekültek révén is) Jugoszláviára. Némi gyanakvással tekintett a kommunista Jugoszláviába menekült magyarokra azoknak az országoknak a kormánya is, amelyek a továbbtelepítést felajánlották. A jugoszláv Külügyi Államtitkárság ezért is kérte 1956. december végén az ENSZ Menekültügy Főbiztosát, hogy járjon közbe a nyugati országok kormányainál, gyorsítsák meg a menekültek számára a vízumhoz jutást.⁷⁹ A belgrádi kormány abban is érdekelt volt, hogy hazautaztassák azokat a menekülteket is, akiknek ez volt az óhajuk.

A magyar forradalom kitörésének hírére a jugoszláv hatóságok igyekeztek minél jobban lezárni a magyar határszakaszt. A vonatok sem közlekedtek. Az országhatár magyar oldalán fekvő településekről

76 Az 1951. évi egyezményt szerkesztő Hontalanság és Vonatkozó Problémák elnevezésű bizottság 1950. február 17-én megtartott első ülésének dokumentumaiban. (Šunjić: i. m.)

77 Uo.

78 A magyar kommunisták 1948-ban történt hatalomra kerülése.

79 Top Secret 1956–1959, 84–85.

gyakran átjöttek ebben az időben élelemért, üzemanyagért, de fegyverért is.⁸⁰ A jugoszláv határőrök, ha fegyvert találtak náluk, azonnal letartóztatták vagy kiutasították őket az országból. Az átadott személyeket a forradalmi események idején a magyar határőrök általában kihallgatták és szabadlábba helyezték. A magyar katonai ügyészségnek átadott szökött katonákat sem ítélték el ekkor.⁸¹ A szegedi Államvédelmi Hatóság 17 tagja (más adatok szerint 18) családtagjaival együtt október 31-én Horgosnál lépte át a határt, s miután fegyvereit átadta, menedékjogot kapott Jugoszláviától. Palicson szállásolták el őket, s a forradalom leverésekor, november 4-én visszamentek Szegedre.⁸² Nagykanizsánál 14 tiszt és családtagja kért menedéket, de Nagykanizsa és Letenye kommunista pártfunkcionáriusai is a déli határszakaszon át menekültek.⁸³

November 4-ig az ÁVH-hoz tartozó határőrség tisztjei, katonái és családtagjaik, illetve volt pártfunkcionáriusok voltak az első menekültek Jugoszlávia területén, számuk 178 fő volt.⁸⁴

A jugoszláv hatóságok 1956 novemberében még napi rendszerességgel toloncoltak vissza a földjükre menekült magyarokat. A korabeli nyugati sajtó rendszeresen cikkezett ezekről az esetekről. A jugoszláv belügyminisztérium november elején rendszeresen értesítette a magyar hatóságokat, melyek a menekülés szempontjából legveszélyesebb határszakaszok.

Később ez a magatartásuk megváltozott. Tito tömbökön kívüli kommunista állam elsősorban külső nyomásra, valamint az egyre elviselhetetlenebbé váló anyagi terhek okán külföldi segítségre szorulván már betartotta a nemzetközi menekültügyi egyezmény előírásait, és biztosította a továbbutazás lehetőségét is a magyar állampolgároknak. A menekültek számának november második felében történő emelkedése és később az osztrák határ lezárása következtében megugró ideérkező magyarok száma is addigi álláspontja feladására kényszerítette a belgrádi vezetést. 1956. december végén változtatott álláspontján. Jugoszlávia addig menekültkérdést saját belügyének tekintette, s úgy gondolták, hogy harmadik fél bevonása nélkül is megoldható a probléma.⁸⁵

80 Lásd Baráth Károly és dr. Horvát Máttyás visszaemlékezését.

81 A. Sajti Enikő: i. m. 15–19.

82 Lásd Baráth Károly visszaemlékezését.

83 Kovačević: i. m. 100.

84 A. Sajti: i. m. 16.

85 A. Sajti: i. m. 17.

A magyar–jugoszláv vegyes bizottság tárgyalásai, melyek 1956. november 22-én kezdődtek Zágrábban, még a fönt említett felfogás tükrében indultak, s csakhamar sikert is hoztak mindkét fél számára. A tárgyalások jegyzőkönyvét már november 29-én Belgrádban alá írták. Jugoszláv részről Slobodan Šakota, a belügyi titkárság tanácsosa, magyar részről pedig Mányik Pál követségi tanácsos írta alá. Itt megállapodtak az addig Jugoszláviába menekült csaknem 400 magyar közül hazatérni kívánó 141 személy, zömmel ÁVH-s és honvédtiszt, valamint az áthozott fegyverek átadásának módjában.⁸⁶ A tisztek és fegyverzetük így került haza december 7-én a horgos–röszkei, valamint december 9-én a kotoriba–murakeresztúri határállomáson keresztül. A szegedi rendőrkapitányság Röszkénél 51 hazatérőt, Murakeresztúrnál pedig a lenti honvédállomás 90 személyt és hadianyagokat vett át. Mindkét esetben a jugoszláv fél vállalta magára a költségeket.

Magyarországra való visszatérésüket maga Münnich Ferenc, a Kádár-kormány miniszterelnök-helyettese felügyelte, s biztosította őket arról, hogy úgy fogják tekinteni, mint akik eleget tettek az ő hazatérésre történő felszólításának, tehát felelősségre nem vonják őket.⁸⁷

A vegyes bizottság tárgyalásain a jugoszláv fél ígéretet tett, hogy betekintést biztosít a magyar hatóságoknak az emigrációt választó menekültek névsorába is, és azt is, hogy kiadják azokat a személyeket, akiket konkrét bűncselekmény elkövetése miatt kér a magyar fél.⁸⁸ December folyamán ennek a megállapodásnak az alapján adott át Jugoszlávia egy 276 névből álló listát, amely a hazatérni nem kívánó menekültek névsorát tartalmazta. Ezt a listát átvizsgálta a magyar katonai ügyészség és a legfelsőbb ügyészség is, azonban nem találtak olyan személyt, akinek a kiadatását kérték volna.⁸⁹

A bizottság magyar tagjai találkoztak a hazatérni nem kívánó menekültek egy részével is, s büntetlenséget ígérve igyekeztek őket rábírní a Magyarországra való visszatérésre. Azonban sikert nem értek el, mert az érintettek féltek attól, hogy a Szovjetunióba deportálják őket.⁹⁰

A magyar delegáció tagjai a menekülttáborok egy részét is megtekintették, s az ott uralkodó helyzetet jónak minősítették: a me-

86 Uo.

87 MOL XIX-J-1-j-Jug.-20/f.-007863-1956. (26.d.)

88 Lásd Kendi József visszaemlékezését, valamint A. Sajtí.

89 MOL XIX-J-1-j-Jug.-20/f.-007959-1956. (26.d.)

90 A. Sajtí: i. m. 17.

nekültek rendszeresen hallgathattak magyar nyelvű rádióadásokat, olvashatták a Jugoszláviában megjelenő magyar nyelvű lapokat.

A magyar–jugoszláv vegyes bizottság ténykedése 1957 januárjában, a menekültek számának ugrásszerű növekedése után intenzívebbé vált. Februárban a budapesti kormány megpróbálta Belgrádnál elérni, hogy az zárja le a határt, így elzárva a menekülés lehetőségét, azonban Jugoszlávia nemzetközi okokra hivatkozva elutasította ezt a kérést. Közben Horvát Imre magyar külügyminiszter 1957 januárjában hazatelepítési bizottságot hozott létre, amelynek élére a szerbül kiválóan beszélő Barity Miklóst nevezte ki, aki akkor a belgrádi magyar nagykövetség első titkára volt. A bizottság tagja volt még Ördög László és Hegedűs Mihály a belügyminisztériumból, valamint Peják Zsiva és Szapora Sándor a külügyminisztérium részéről. A hazatelepítési bizottság munkáját figyelemmel kísérte az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is, amely ekkor már intenzív szerepet játszott a menekültkérdés megoldásában. Ekkor már erőteljesebbé váltak az ENSZ, valamint az egyes nyugati országok és Jugoszlávia közötti, a menekültek átvételére irányuló tárgyalások is.⁹¹ A tárgyalásokat jugoszláv részről a belügyi titkárság képviselőjében továbbra is Slobodan Šakota, a külügy képviselőjében pedig Anton Kacjan vezette.

A magyar hazatelepítési bizottság március 31-ig volt hivatalban, ugyanis időközben az ország elhagyása ismét büntetendő cselekménynek számított. Az elnöki tanács 1957. évi 24. sz. törvényerejű rendelete a határ illegális átlépése miatt már csak azoknak biztosított büntetlenséget, akik 1956. október 23-a és 1957. március 31-e között hagyták el az országot, és hazatérésükig nem töltötték be a 18. életévüket.⁹² Egyébként az a propaganda, amelyet a menekültek hazatérése ügyében végeztek, szinte semmilyen sikerrel nem járt, pedig magyar küldöttség az ENSZ és a jugoszláv belügy szervek felügyelete alatt több mint három héten át látogatta a menekülttáborokat. Érdekességként megemlíthető, hogy a magyar delegáció szóvá tett a jugoszláv félnek egy fehértemplomi ifjúsági menekülttáborban tapasztalt, számára nemkívánatos jelenséget: a nagyobb fiúk terrorizálták a kisebbeket, kulturális műsoraikban szovjetellenes propagandát fejtettek ki, a Rajk-perről mutattak be színdarabot, a menekültek megemlékeztek március 15-ről stb. A jugoszláv fél pedig azzal vágott vissza, hogy a Kádár-kormány jugoszláv emigránsokat juttatott pozícióba, valamint

91 Uo.

92 A. Sajti: i. m. 18.

kémekeket dob át a határon, hogy a segítségükkel szerezzen információkat a menekültekről.⁹³

Mindezek ellenére a jugoszlávok hivatalosan elégedettek voltak a magyar bizottság munkájával. Az egymás közti beszélgetések alkalmával viszont megmutatkoztak az ellentétek. Cséby Lajos nagykövet 1957. április 13-i jelentéséből tudjuk, hogy az április 4-i felszabadulásnap ünnepség keretében adott fogadáson a magyar menekültek miatt szóváltásba keveredett Aleksandar Rankovićtal. Ugyanis a nagykövet megkérdezte, hogy Jugoszlávia miért tekinti politikai menekülteknek a 12-13 éves gyerekeket, valamint azokat az egyéneket, akik Magyarországon a régi rendszert „csendőreivel, irredentizmusával, szélsőséges sovinizmusával akarta helyreállítani”. Ranković válaszában kijelentette, hogy menekültek vonatkozásában országát szerződéses kötik, és „különben is a menekültekkel torkig vannak”, mert sokba kerülnek.⁹⁴

Cséby Lajos 1957 márciusában foglalta el nagyköveti posztját Belgrádban. Az ő jelentéséből tudjuk, hogy a hazatérni kívánó magyar menekültek döntő többsége (2124 az összes 2327-ből) április 6-ig hazatért. A többiek (203-an) áprilistól szeptemberig tértek vissza Magyarországra.⁹⁵

A magyar kormány tett még egy kísérletet a Jugoszláviába menekült magyar állampolgárok hazacsábítására. 1957. augusztus 26-a és szeptember 14-e között Barity Miklós vezetésével újabb bizottság látogatta meg a tábortokat, de áttörő sikert ekkor sem értek el.

1957 augusztusában Jugoszlávia végleg lezárta Magyarország felől érkező menekültek előtt a határt. Innen kezdve nemcsak az illegálisan jugoszláv területre érkezőket utasították ki, hanem a legális útlevelemel menedékkjogot kérőket is.

A JUGOSZLÁVIAI MENEKÜLTÁBOROK

Az akkori jugoszláv kormány nem sok adatot közölt a menekültek számáról. Ami a sajtón keresztül a nyilvánossághoz is eljutott, nem több száraz adatközlésnél. Kommentárt nem fűztek hozzá, s kizárólag csak összesített számadatokat közölnek, amelyekből nem lehet következtetni társadalmi és korösszetételükre, illetve családi helyzetükre.

93 Uo.

94 Top Secret 1956–1959, 177–178.

95 A. Sajtó: i. m.

A menekültek első hulláma a forradalom kitörésétől december közepéig érkezett jugoszláv területre. Számuk azonban még nem volt jelentős: november 26-ig 650-en érkeztek. Ekkor (a már említett) 141 személy visszatért Magyarországra. December 26-án a Külügyi Államtitkárság közölte ENSZ nagykövetével az 1227-es menekült-számot.⁹⁶ Ettől kezdve megnőtt a Jugoszláviába menekülők száma: hetenként több százan, január második felében már több ezren lépték át a határt.⁹⁷

1957. január 21-én tájékoztatták a nyilvánosságot, hogy addig 7958 menekült érkezett az ország területére, másnap pedig még 643 személy érkezéséről számoltak be.⁹⁸

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága végrehajtó bizottságának IV. ülészakán⁹⁹ elhangzott jelentés szerint január 28-ig 13 650 fő érkezett Jugoszláviába. Közülük 132 fő visszatért Magyarországra, 29 személynek sikerült Nyugatra távoznia (22-en Franciaországba, 7-en pedig Olaszországba mentek). 13 499-en pedig jugoszláviai táborokban voltak. Őket 16 menekülttáborba helyezték el, s addig több mint fél millió dollárba került ellátásuk.

A következő adat a Jugoszláv Külügyi Államtitkárság április 6-i közleményében¹⁰⁰ szerepel. A menekültek száma akkorra már elérte a 18 799-et. Közülük akkor 2134 személy visszaköltözött Magyarországra, 870-en valamelyik nyugati országba távoztak, 430-an pedig Jugoszláviában telepedtek le. A befogadótáborokba 15 785-en maradtak. Ekkorra megszűnt néhány tengerparti menekülttábor, lakóit pedig átcsoportosították más településekre: Slankamen (Szalánkemén), Gerovo, Vrnjačka Banja, Mataruška Banja.

A Jugoszláviába menekült magyar állampolgárokról szóló első részletes jelentés, amelyről tudomásunk van, 1957. május 9-i keltezésű.¹⁰¹

96 Top Secret 1956–1959, 84–85.

97 Hász Magdolnának, az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársának közlése. A kézirat a szerzőnél, valamint az OSZK-ban található meg.

98 *Magyar Szó*, 1957. január 21.

99 Genfben tartották meg 1957. január 29. és február 4. között.

100 *Magyar Szó*, 1957. április 6.

101 MOL, Jugoszlávia, KÜM TŰK, XIX-J-1-j 19.d. 5f-002448/1957. Az adatokat Jugoszlávia átadta Magyarországnak.

Adatok a jugoszláviai magyar menekültekről

I. statisztikai áttekintés a magyar menekültekről
1957. május 9.

Újjonnan jöttek	12
Repatriált	2 222
Emigrált	2008
Jugoszláviában letelepedett	560
Jelenleg Jugoszláviában tartózkodik	14 876
A menekültek szándéka	
Jugoszláviában maradna	171
Visszatér Magyarországra	85
Harmadik országba távozna	14 060
JSZNK-ba eddig menekültek összesen	19 106
Nemzetiségi összetétel	
Magyar	13 624
Német	409
Zsidó	77
Egyéb	206

II. statisztikai áttekintés a magyar menekültekről
1957. május 9.

A táborokban lévő menekültek száma	14 316
Teljes családok száma	2 229
Elvált, gyermekes családok száma	865
Egyedülálló férfiak	5165
Egyedülálló nők	1 173
Gyermekek száma	3 831
14 év alattiak szülővel	2 650
14–18 éves szülővel	384
14 év alattiak szülő nélkül	27
14–18 éves szülő nélkül	770
A felnőttek száma életkor szerint	
18–25 év	4 426
25– 35 év	4 000
35– 45 év	1 300
45– 50 év	753
Egyéb	6

III. statisztikai áttekintés a magyar menekültekről 1957. május 9.

Szociális összetétel	
Munkás	1 782
Szakképzett munkás	4318
Magasan képzett munkás	900
Földműves	759
Pedagógus	151
Egyetemi végzettségű szakember	385
Hivatalnok	981
Újságíró, művész és irodalmár	85
Szabadfoglalkozású	372
Katona	82
Tanuló és egyetemi hallgató	2 092
Egyéb	2 409

IV. A magyar menekültek száma az egyes táborokban 1957. május 9.

1. Omarje (Horvátország)	120
2. Brestanica (Szlovénia)	547
3. Bizeljsko (Szlovénia)	237
4. Ornci (Horvátország)	27
5. Maruševac (Horvátország)	512
6. Eszék (Horvátország)	1 283
7. Verőce (Horvátország)	194
8. Kapronca (Horvátország)	178
9. Csáktornya (Horvátország)	642
10. Tuheljske Toplice (Horvátország)	254
11. Újlak (Horvátország)	618
12. Stubičke Toplice (Horvátország, átmeneti)	46
13. Gerovo (Horvátország)	1 598
14. Fehértemplom (Szerbia)	637
15. Mataruška Banja (Szerbia)	786
16. Belgrád (Szerbia, átmeneti)	156
17. Sokolac (Bosznia)	1 616
18. Otesevo és Carina (Macedónia)	793
19. Krusevo (Macedónia)	550
20. Mišar (Horvátország)	71

21. Szenttamás (Szerbia)	542
22. Bácskossuthfalva (Szerbia)	313
23. Indija (Szerbia)	570
24. Niška Banja (Szerbia)	559
25. Bogatić (Szerbia)	215
26. Vrnjačka Banja (Szerbia)	285
27. Nerešnica (Szerbia)	304
28. Bajina Bašta (Szerbia)	679
Összesen	14 316
Jugoszláviában letelepedett	560

A felsorolt településeken kívül átmeneti befogadóközpontok voltak még:

- a Vajdaságban: Palics, Hajdújárás, Királyhalma, Horgos, Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Bajmok, Zombor, Kishegyes, Écska, Bácsfeketehegy, Topolya, Melence, Krivaja, Szeghegy ;
- Szerbiában: Kučevo, Kučevski Brod;
- Horvátországban: Rab, Delnice, Vidikovac, Crkvenica, Makarska;
- és Szlovéniában: Banja Radenci, Borl.

Az ENSZ Menekültügyi Alapja Végrehajtó Bizottságának 1957 júniusában megtartott ülésén Anton Kacjan, Jugoszlávia Külügyi Államtitkársága menekültügyekkel megbízott munkatársa beszámolt a június 15-i állapotokról. Addig 19 214 magyar menekült érkezett Jugoszláviába. Közülük 3 126-an hat különböző országba távoztak. Azt is hozzátette, hogy június végéig még 6 500 menekült sorsának megoldása várható, így az év második felében hozzávetőlegesen 7 500 fő marad Jugoszláviában.¹⁰² Kacjan szólt a pénzügyi nehézségekről is: május 15-ig a menekültek ellátására 4 583 071 dollárt költöttek, s kénytelenek voltak 6%-os kamattal hitelt felvenni.¹⁰³

Jugoszlávia Külügyi Államtitkársága 1957 októberében August Lindtnek levelet küldött, amelyben közölte, hogy az ország területén még 4 406 menekült tartózkodik, akik valamelyik nyugati államba kívánnak távozni. Gondot jelentenek a rokkantak, a betegek, akiket senki sem akar befogadni, és még szórványosan mindig érkeznek Magyarországról menekültek. Várhatóan 1000-1500 ember helyzetét

102 MOL, Jugoszlávia Nagykövetsége TÜK, XIX-J-4-a, 24.d. 4/11/1957.

103 Uo.

nem tudják majd megoldani. Október 15-ig 6 297 925 dollárt költöttek a menekültek ellátására, s ebben is kéri az ENSZ segítségét.¹⁰⁴

Slobodan Šakota 1957. november 19-én arról tájékoztatta a magyar nagykövetséget, hogy 2239 menekült tartózkodik Jugoszláviában (közülük 69-en kiskorúak), s arra számítanak, hogy az év végéig 600-an maradnak. A felnőttek Gerovóban vannak elszállásolva, míg a gyerekek számára a svédek a horvát tengerparton, Makarskában üdülőt építettek.¹⁰⁵

Šakota 1958. január 9-én közölte a következő adatokat:¹⁰⁶

Jugoszláviába menekült összesen 19 851 magyar állampolgár.

Külföldre távozott	16 016
Magyarországra visszatelepült	2 766
Jugoszláviában letelepült	620
Elhunyt	9
A táborból megszökött	101
Akkor még Jugoszláviában tartózkodott	339

A külföldre távozottak országonkénti megoszlásban

Anglia	89
Argentína	14
Ausztrália	1 499
Ausztria	380
Belgium	2 272
Brazília	566
Chile	5
Dánia	210
Dél-afrikai Unió	5
Finnország	1
Franciaország	2 446
Hollandia	67
Irak	1
Izrael	167
Kanada	1 765

104 Szerbia Köztársaság Külügyminisztériuma, Diplomáciai Archívum. U.N.F. 116/1957 (potvr. br. 422532/26. X/1957.)

105 MOL, Jugoszlávia KÜM TÜK, XIX-J-1-j, 26.d. 20f 001/20/1957.

106 Hász Magdolna közlése. MOL, Jugoszlávia KÜM TÜK, XIX-J-1-j, 19.d. 5f -005797/1959.

Kuba	6
Latin-Amerika	343
Norvégia	352
NSZK	1 124
Olaszország	170
Svájc	734
Svédország	1 283
Törökország	2
Új-Zéland	7
Uruguay	3
USA	2 505

A 14–18 év közötti kiskorúak adatai

Jugoszláviába menekült összesen	1 474
Hazatelepült	782
Nyugatra távozott	430
Közben betöltötte 18. életévét	225
Megszökött	21
Még Jugoszláviában tartózkodik	26

ÉLET A MENEKÜLT TÁBOROKBAN

A kutatások során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a jugoszláv területre menekülésnek valójában három fő oka volt. Először is a határ jugoszláviai oldalán nagyszámú magyar közösség él, s közülük sokaknak voltak rokonaik a menekülők között. Ők elsősorban Magyarország déli megyéiből (Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya) indultak útnak ezekre a területekre. Másodsor sokan ezeken a területeken születtek, s a második világháború folyamán különböző okok miatt vagy az anyaországban rekedtek, vagy kivándoroltak, és most gyakorlatilag szülőföldjükre telepedtek vissza. Harmadszor, pedig, s ami a déli határszakaszon át való menekülők számát ugrás-szerűen megnövelte, hogy 1957. január végére a magyar hatóságok szovjet katonai segítséggel gyakorlatilag hermetikusan lezárták az Ausztriába vezető menekülési útvonalat.

A menekültek a határon átjutva zömmel magyarok lakta területekre érkeztek (Muravidék, Baranya horvátországi része és Vajdaság), ahol átmeneti jelleggel hoztak létre befogadóközpontokat számukra. Onnét legtöbbjüket néhány nap vagy néhány hét elteltével a már

említett okok miatt az ország belsejében, elsősorban Szerbiában és Horvátországban kialakított menekülttáborokba szállították, ahol sok esetben, mint például Gerovóban, túlszűfolt, szögesdróttal körülrzárt tábor várta őket.

A határ menti táborokban – ahol a helyi lakosság zömmel magyar volt – családok és egyedülállók egyaránt éltek a hivatalos magyar látogatók szerint is jó körülmények között. A visszaemlékezők többsége, aki akkor a táborokban tevékenykedett, beszámolt arról, hogy a menekültek elszállásolásakor külön ügyeltek arra, hogy külön helyezzék el a nőket, a férfiakat és a házaspárokat. A táborparancsnokok általában magas rangú (a visszaemlékezők szerint művelt), több nyelven beszélő tisztak voltak, mellettük több állambiztonsági tiszt – többen magyar nemzetiségűek, hogy szót értsenek a magyar állampolgárokkal – szolgált. Felvették a menekültek adatait, 18 kérdést tartalmazó űrlapot kaptak, amelyet még a helyszínen ki kellett tölteniük, fényképet készítettek róluk, ujjlenyomatot vettek, feljegyezték, ki hová szeretne távozni. Szabadon dönthettek arról, hogy továbbmennek-e Nyugatra, vagy maradnak Jugoszláviában. Minden délelőtt 9 és 10 óra között a táborok falára kifüggesztett tábláról leolvashatták, hogy mely ország mennyi és milyen végzettségű menekültet fogad.

Az élelmet elsősorban a helyiek biztosították az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Nemzetközi Vöröskereszt anyagi támogatásából. Egyébként az ezekről szóló dokumentumok az egykori tagköztársaságok belügyminisztériumának levéltárában vannak.

Minden táborban működött magyar önkormányzat, amelyik intézte a többiek ügyeit, döntött a vitákban, tartotta a kapcsolatot a tábor vezetőivel stb. Kaptak magyar és nyugati újságot, hallgattak rádiót, kijártak a faluba vagy a városba, barátkoztak a helybeliekkel. Több településen a helyi kultúregyesületekkel közösen rendeztek különböző programokat.

EGYETEMISTA ÉS FŐISKOLÁS MENEKÜLTEK

Csakúgy, mint a magyar menekültek többsége, a főiskolás és egyetemista menekültek is azzal a szándékkal hagyták el az országot az 1956-os forradalom után, hogy belátható időn belül hazatérnek. Többen közülük éppen eme megfontolás miatt nem akartak a tengeren túlra kivándorolni, mondván, hogy az csak megnehezítené mielőbb esedékes visszatérésüket hazájukba. Magyarországon viszont nem teljesítették a forradalom követeléseit, és mire az ottani helyzet a

hatvanas évek második felében és a hetvenes években túrhetőbb lett, legtöbbször már túlestek Nyugaton a beilleszkedés gondjain.

A forradalom leverését követően a menekült diákok számát 6 és 8 000 közöttire teszik a statisztikák és a becslések.¹⁰⁷ Ma már szinte lehetetlen az adatokat összeegyeztetni, a különböző nyugati országokban működött magyar főiskolás és egyetemista szervezetek adatai is sok esetben eltérnek egymástól.

Amit bizonyosan tudunk az az, hogy a menekült diákok nagy többsége Nyugat-Európában folytatta tanulmányait: Ausztria, Németország, Franciaország és Svájc fogadta be legtöbbjüket. Ebben a négy országban folytatta tanulmányait a magyar diákok csaknem kétharmada, s ha leszámítjuk Franciaországot, a másik három országban tanulók száma így is több mint felére rúgott. Összesítve a német és angol nyelvterületen tanulók számát, az összlétszámnak kb. háromnegyedét kapjuk. Ez magyarázható a német nyelvterület közelségével, a német kultúra korábban erős befolyásával, valamint az Amerikai Egyesült Államok vonzóerejével.¹⁰⁸

Ösztöndíj terén a diákok helyzete változó volt. 1957 őszén a titkárság jelentése szerint Ausztriában az egyetemisták 35, Franciaországban 7, Olaszországban 51, Angliában 27, az USA-ban 38 és Kanadában 56 százalékának nem volt ösztöndíja, míg Jugoszláviában és Argentínában senki sem kapott támogatást.

A Nyugatra került magyar főiskolások és egyetemisták ösztöndíját különböző forrásokból biztosították: Rockefeller, Ford, ENSZ és Szabad Európa. Rajtuk kívül ösztöndíjakat biztosítottak a svájci kantonok, a Máltai Lovagrend, a Pápai Egyházi Intézet, a hollandiai Universitair Asyl Fonds. Ezek mellett több ország állami ösztöndíjat biztosított a magyarok számára: Németország, Svédország, Dánia, Norvégia, Franciaország és Olaszország.¹⁰⁹

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában más volt a helyzet, mivel ott a felsőoktatást másként szervezték meg, a kormány részvétele nélkül. A menekült diákokat itt egyetemi segélyprogramokból vagy magánadakozásból támogatták. Eleinte kivételes helyzetük volt, később pedig kizárólag tanulmányi eredményeiktől függött az ösztöndíjuk, ugyanúgy, mint a többi amerikai diáké.

A Jugoszláviába menekült diákok összlétszámáról csak becslések vannak. Az 1957. május 9-i jelentés kitér a menekülttáborok részletes

107 Várallyai Gyula: i. m. 57.

108 Uo. 58.

109 Uo.

adatainak közlésére, de ott csak a tanuló és egyetemi hallgató kategória szerepel, s 2 092-es létszámot állapít meg. Ha ebből a számból elvesszük az 1958. január 9-i jelentésben szereplő 14 és 18 év közötti kiskorúak kategóriájában megjelölt 1474-es létszámot, s feltételezzük, hogy mindannyian tanulók voltak, akkor megállapíthatjuk, hogy Jugoszláviába minimum 618 főiskolás és egyetemista menekült érkezett. Ennél valószínűleg többen voltak, mivel feltételezzük, hogy az említett jelentésben szereplő 1474 kiskorú közül nem volt mindenki tanuló, valamint a két adat keletkezési időpontja között 8 hónap telt el, s ez idő alatt valószínűleg érkezett még néhány főiskolás és egyetemista menekült Jugoszláviába. Ők nem voltak külön elszállásolva, s szinte valamennyi befogadóközpontban és menekülttáborban előfordultak.

Érdeemes idézni egyik menekülttáborban tartózkodó magyar egyetemistacsoport leveléből, melyet sikerült Nyugatra juttatni¹¹⁰, s 1957. május 15-i számában a Bécsben szerkesztett *Nemzetőr* című folyóirat le is közölte.

A magyar egyetemisták és főiskolások jugoszláviai továbbtanulásáról a belgrádi kormány nem gondoskodott, hanem az időközben Nyugaton megalakult Szabad Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége tett meg mindent kimenekítésük ügyében. A szervezet lichtensteini alakuló gyűlésen¹¹¹ elfogadott egyéves munkaprogram legfontosabb feladata a magyar menekült diákok továbbtanulási lehetőségének biztosítása volt. Az ösztöndíj és tanulmányi lehetőség nélkül lévő diáktársak megsegítésére a következő fontossági sorrendben szándékoztak közbenjárni:

- Jugoszláviában lévők,
- ausztriai táborokban maradtak,
- olaszországi diákok,
- más, ösztöndíjat igénylő diákok – szociális helyzetük szerint, valamint a továbbképzést igénylők és az egyetemi sorba lépők.

Egymáson is sokat segítettek a diákok. Legtöbbször a helyi csoportok kezdeményezésére indult a segélyakció. A Svájci Magyar Diákszövetség 1957 tavaszán a tagság szerény ösztöndíjából gyűjtést szervezett, amiből két, Jugoszláviában lévő magyar menekült diáknak

110 Lásd a 162. oldalon levő dokumentumot.

111 Az alakuló közgyűlést 1957. május 31. és június 2. között tartották.

– Jan Istvánnak és Kenderessy Péternek – biztosítottak egy évre ösztöndíjat. Érdemes megemlíteni, hogy miután beadták az összegyűjtött alaptőkét a svájci segélyszerveknek, azok azt megtöbbszörözték, és így ennek az akciónak az eredményeképpen összesen tizenegy diák kerülhetett Svájcba a táborokból.¹¹²

A Norvégiai Magyar Egyetemisták Szövetsége utcai cipőtisztítási akciót szervezett, a Belgiumi Magyar Egyetemisták Szövetsége huszonegy Jugoszláviában tartózkodó magyar menekültet hozott ki.¹¹³ További akcióknak köszönhetően az 1957. július 21-ig Jugoszláviából elhozott magyar egyetemisták száma meghaladta a 90-et.¹¹⁴

Németországban a heidelbergi magyar egyetemistacsoport június 6-án tartott gyűlésén elhatározta, hogy a jugoszláviai táborok egy magyar diákjának ösztöndíját saját anyagi eszközeiből biztosítja.¹¹⁵ A Hannoverben élő magyar egyetemisták pedig július 13-án döntöttek arról, hogy ösztöndíjaikból havonta 200 márkát összeadnak, és egy jugoszláviai diaktársuk továbbtanulását így biztosítják.¹¹⁶ Az U.F.H.S. (United Federations of Hungarian Students) részéről Jankó Béla és Merényi Aladár június 13-án utazott el az amerikai magyar egyetemisták Chicagóban megrendezett kongresszusára. Az ösztöndíjügyekben folytatott tárgyalások eredményeként a Ford Alapítvány újabb 90 ösztöndíjat utalt át a Jugoszláviában tartózkodó magyar menekült egyetemisták részére.

A segélyakciók lebonyolításában, az összegyűjtött pénz- vagy más anyagi segítség közvetítésében a szövetség központi szerepet vállalt. A *Nemzetőr* folyóiraton keresztül felhívást intézett mindenkihez, hogy amennyiben valaki menekült egyetemista jugoszláviai címét tudja, vagy hozzá akar anyagilag járulni ösztöndíjukhoz, írja meg címükre.¹¹⁷ Azt is megtudhatjuk, hogy a *Nemzetőr* szerkesztősége az ösztöndíjalapba” felajánlott havi 500 osztrák schillinget.

A lichtensteini közgyűlésen Ferencz Oszkárt, a kanadai küldöttet jelölték ki az ügy intézőjének. Ferencz Oszkár igen élelmes embernek bizonyult, minden bonyolult ügyre volt hatásos, de legalábbis tetszetős megoldása.¹¹⁸

112 Várallyai: i. m. 60.

113 *Nemzetőr*, 1957. június 15–30. 10. sz.

114 *Nemzetőr*, 1957. július 1–31. 11–12. sz.

115 Uo.

116 *Nemzetőr*, 1957. augusztus 1–15. 13. sz.

117 Várallyai: i. m.

118 Uo. 61.

Később az európaiakon kívül az észak-amerikai diákok is akcióba léptek, amikor megkezdődött a jugoszláviai menekülttáborok felszámolása. Kieszközték tehetős amerikai szervezeteknél, hogy létesítsenek egy kölcsönalapot, melynek „első haszonélvezői azok a diákok lettek, akik több mint egy évet töltöttek a táborokban”.¹¹⁹

